

CULEMBORGSE "VOET"-NOTEN

7

Historisch halfjaarbericht

oudheidkundig genootschap
"A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN"

JACOBS REPRO

CULEMBORG

- Handelsdrukwerk
- Familiedrukwerk
- Reklamedrukwerk
- Verenigingsdrukwerk
- Sneldruk

PRIJSSESTRAAT 100 - 4101 CS CULEMBORG
TEL. 03450-19927

Culemborgse "Voet"-noten, historisch halfjaarbericht nr. 7, oktober 1992

Historisch Genootschap
A.W.K. Voet van Oudheusden
Opgericht 14 oktober 1937
Bank: Ver. Spaarbank
rek.nr. 949.858.382
Giro: rek.nr. 50.23.582

Bestuur:

O.J. de Jong, voorzitter
Grote Kerkstraat 11a, Culemborg
tel. 20251

Mevr. R. Oreel, secretaresse
Eemweg 24, Culemborg
tel. 18971

P. Krommenhoek, penningmeester
Wilgeboom 2, Culemborg
tel. 18276

B. Blommers, redactie "Voet"-noten
Otto van Reesweg 36, Culemborg
tel. 30230

R.D. van de Velde, redactie "Voet"-noten
Bernhardlaan 7, Beusichem
tel. 03453-2583

C. Heij, redactie "Voet"-noten
Zandstraat 23, Culemborg
tel. 14205

Mevr. M. Budde, bestuurslid
Thijsselaan 123, Culemborg
tel. 20515

Het genootschap Voet van Oudheusden organiseert elk jaar een viertal lezingen en een excursie.
De jaarlijkse contributie bedraagt 10 gulden.

INHOUD

Bij dit nummer	2
Een internationaal incident in de 13e eeuw (deel 2)	4
Een telefoongids uit 1915	14
Culemborg's hoop in bange dagen	24
Raadplaat	28

Copyright: redactie "Culemborgse Voetnoten".

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder vooraf verkregen toestemming van de redactie.

BIJ DIT NUMMER

Sinds het verschijnen van de dubbele aflevering 5/6 van de "Voet"-noten is het genootschap herhaaldelijk in het nieuws geweest.

Veel aandacht vroeg de voorbereiding van de excursie naar Waldeck, die op het moment dat dit door U gelezen wordt, naar we hopen aan de wensen en verwachtingen heeft voldaan.

Binnen de eigen rivierenstreek bleef de excursie van zaterdag 2 mei. Niemand had kunnen voorzien dat op diezelfde dag er grote wandel-activiteiten langs de Linge waren opgezet zodat de bus met Voetleden moest uitwijken. Maar de improvisatie slaagde voortreffelijk: we bezochten het kasteel/gemeentehuis Neerijnen, dronken koffie in Thuys Agtermonde te Rump, lunchten in De Hamsche Brug in Kerk Avezaath, zagen de kerken van Erichem en Wadenoyen stonden op de Waaldijk in Haaften en in Varik, en leerden veel over het ontstaan van het landschap- de kromme akkers!

Zo was het bestuur in goede stemming toen het op 4 juni besloot, het erelidmaatschap van Voet aan te bieden aan twee leden die zich uitermate verdienstelijk voor het genootschap hebben gemaakt, namelijk Mevrouw Dresselhuys-Schoutendorp te Culemborg en de heer Mr. Beltjes te Arnhem. Het schone voornemen om het stil te houden tot een voor hen verrassende vergadering in september werd echter doorkruist doordat ook anderen de verdienstelijkheid van deze twee Voet-leden hadden bespeurd. In diezelfde maand juni reikte Prins Bernhard aan Mr. Beltjes de zilveren Anjer uit in het Paleis op de Dam van Amsterdam. En van gemeentewege kregen we een vertrouwelijke mededeling dat de burgemeester zeer graag onze september-vergadering wilde bijwonen om een nog niet nader te noemen reden. Op die bewuste vergadering kon zij Mevrouw Dresselhuys koninklijk onderscheiden in de orde van Oranje Nassau.

Bij zulke bijzondere huldigingen moest het erelidmaatschap van Voet natuurlijk ietwat op de tweede plaats komen- maar de reden was toch voor ons genootschap zeer eervol. Zowel in de Burgerzaal van het Paleis op de Dam als die in het Culemborgse stadhuis hoorden we van heel officiële kant de waardering voor het werk uitgesproken. Ons genootschap zette het op de oorkonden: bij Mevrouw Dresselhuys 'vanwege haar stimulerende en doorzettend behartigen van het secretariaat' en bij de Mr. Beltjes 'vanwege zijn inzet voor de geschiedbeoefening van Culemborg'. Dat laatstgenoemde zelf niet op 15 september aanwezig kon zijn, was wel

jammer, maar hij stuurde een fraaie bedankbrief.

En de vreugde steeg nog toen uit Hoogstraten bijzondere wensen voor Mevrouw Dresselhuys werden voorgelezen.

Op diezelfde vergadering, die ter ere van de onderscheiding en ter viering van het elfde lustrum mocht worden gehouden in het stadhuis, gaf dhr. Blommers aan de hand van dia's een indruk van Waldeck als voorbereiding op de excursie eind oktober.

Zowel om het Koninklijk Besluit als om die lezing moesten we voor ons doen al vrij vroeg in de nazomer vergaderen. Zo kwam er ruimte voor nog een extra-aktiviteit: een wandeling door het noorden van de stad op zaterdag 17 oktober, waaraan door ruim veertig leden en introducés werd deelgenomen.

Op een betrekkelijk klein oppervlak waren we ruim twee uur bezig, en de regen kon ons niet uit het veld slaan. We zagen de resten van poorten, torens en molens, de veranderde waterlopen en havens (meervoud!), de sporen van ambachten, industrie en verkeer, de vroegere charitatieve instellingen, we leerden typische benamingen zowel van uiterwaarden als van mensen, kortom: elke deelneemster zal voortaan anders door Culemborg-Noord lopen en weten wat de Muurtjes, de Scherpenhoek, of het Boschje zijn.

Het bestuur is heel erkentelijk dat de extra-convocering in verband met het vervroegen van de vergadering op het Stadhuis en met het inlassen van die wandel-excursie, door vrijwillige handen zo vlot is aangepakt.

Andere vrijwilligers hebben zich ingespannen voor dit zevende nummer van de "Voet"-noten. Het bevat nieuwe artikelen over oude zaken uit zeer verschillende eeuwen. Zo wil het de aandacht prikkelen en reacties uitlokken. Zowel nieuw-ingekomen als geboren Kuilenburgers moeten hier iets kunnen vinden wat hen interesseert en hun een beter beeld geeft van het ontstaan van onze samenleving. Dan draagt Voet ook iets bij aan het functioneren van de stad nu.

O.J. de Jong, voorzitter.

EEN INTERNATIONAAL INCIDENT IN DE DERTIENDE EEUW (2)

CEES HEIJ

Het voorliggend artikel sluit aan op een artikel "Een internationaal incident in de 13e eeuw", gepubliceerd in Voetnoten nr. 5/6.

Hierin wordt de mogelijkheid geopperd dat de later ontstane stad zijn naam ontleent aan de versterkte woonstede van ene Marquard Culen, die in 1246 een handelsmissie van de stad Lübeck had uitgeschud.

Een brief van de schout van de stad Utrecht maakt melding van het incident dat de relatie tussen Hanze- en Bisschopsstad op de proef stelde.

In het navolgende zullen wij een poging doen de conclusies die we uit de brief aan Lübeck hebben getrokken, te plaatsen tussen personen en gebeurtenissen uit de tijd rond het midden van de dertiende eeuw, die ons uit andere bronnen bekend zijn. Door dit te doen krijgen wij misschien enig inzicht in de ontstaansgeschiedenis van ons dierbaar stadje.

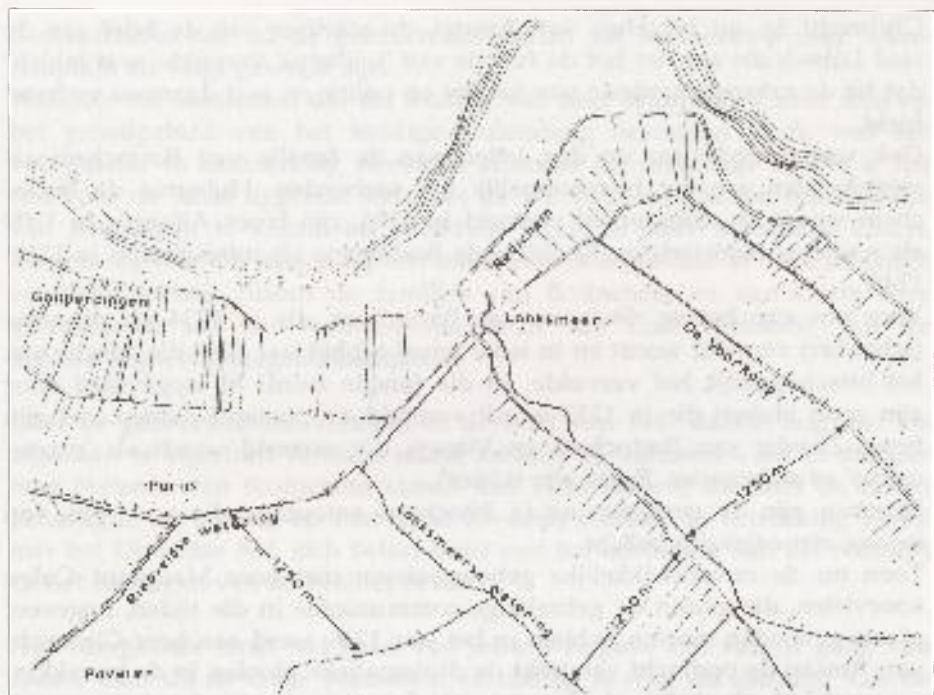
We gaan eerst een kijkje nemen aan het hof van de toenmalige bisschop van Utrecht, Otto 3e, uit het Hollandse Huis, die de bisschoppelijke waardigheid bekleedde van 1233 tot aan zijn dood in 1249¹. Aan dit hof waren een aantal functionarissen verbonden die behoorden tot de stand van de lagere adel. Om nu wat inzicht te krijgen in de maatschappelijke verhoudingen in die tijd, zullen we een paar voorbeelden geven van de plaatsen die sommige personen uit het navolgende artikel op de maatschappelijke ladder van die tijd innamen.

Bisschop Otto behoort tot de hoge adel (*nobiles*). De heren van Bosinchem en van Amstel behoorden tot de dienstadel (*ministeriales*). De heren van Redichem, Paveijen, Parijs, Goilberdingen en heer Culen behoorden als pachters en leenplichtigen van het Bisdom Utrecht tot de stand van de lagere adel en vrije mannen, ongeveer te omschrijven als hereboeren die ook ridderdiensten verrichten. Daarnaast bestond er nog een groot aantal mensen (*lithi* of *luiden* genaamd) die onderhorig waren aan de bovenvermelde standen².

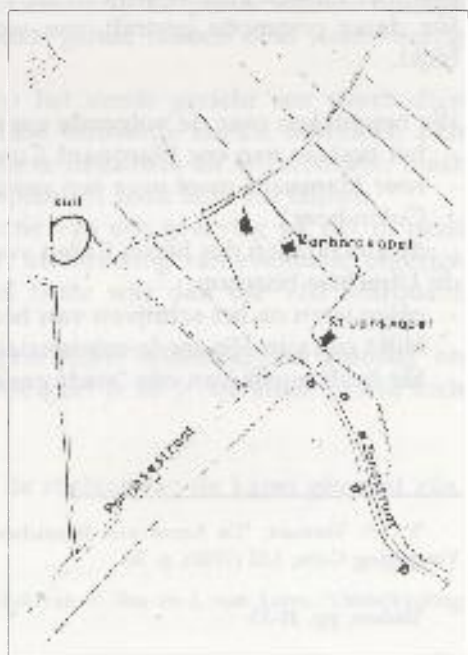
Onder de ministerialen aan het hof van bisschop Otto 3e bevond zich

¹J. Kuys e.a., *De Tielse kroniek, een geschiedenis van de Lage Landen...*, Amsterdam 1983, pp. 300, 316.

²Rik Nieuwkamp, *Encyclopedie van de Heraldiek*, p. 42.

ca. 1150. Ontginningen.

ca. 1250. Direkt na inbezitneming door Bosinchem.

Gijsbrecht 3e, uit het Huis van Amstel, de schrijver van de brief aan de stad Lübeck die aan het hof de functie van 'scultetus' vervulde, wat inhield dat hij de zaken behartigde van justitie en politie en wat daarmee verband hield.

Ook waren sinds jaar en dag leden van de familie van Bosinchem als ministerialen aan het bisschoppelijk hof verbonden. Hubertus de Bosinchem wordt als ministeriaal vermeld in 1196, zijn broer Alfardus in 1200 als scultetus ministeriales, Rodolfus de Bosinkhem als ministeriales in 1212-1247³.

Voor ons van belang, Stefanus van Bosinchem, die in 1224 als pincerna (schenker) vermeld wordt en in ieder geval tot het jaar 1249 die functie aan het bisschoppelijk hof vervulde. In die functie wordt hij opgevolgd door zijn zoon Hubert die in 1253 wordt vermeld als pincerna samen met zijn broer Zweder van Bosinchem en Vianen, die vermeld wordt als 'marescaleus' of stalmeester. Beide zijn ridder⁴.

Hiermee zijn de personen uit 's bisschops entourage die voor ons van belang zijn enigszins belicht.

Toen nu de onverkwikkelijke gebeurtenissen met heer Marquard Culen voorvielen, die gezien de gebrekkige communicatie in die tijden, ongeveer plaats gevonden moeten hebben in het jaar 1246, werd aan heer Gijsbrecht van Amstel de opdracht verstrekt de diplomatieke plooiën in de betrekkingen met Lübeck glad te strijken en vooral zorg te dragen dat de veroorzaker dezer commotie gestraft zou worden, zoals uit de brief aan Lübeck blijkt.

We beschikken over de volgende gegevens:

- het bestaan van ene Marquard Culen;
- heer Marquard moet over een versterkte woning beschikt hebben (de Culen-borg);
- de euvel daden des heren Culen vonden plaats in het rechtsgebied van de Utrechtse bisschop;
- enige jaren na het schrijven van heer Gijsbrecht aan de stad Lübeck blijkt een van zijn mede-ministerialen aan het Utrechtse hof ineens in het bezit te zijn van een "stadt genaamd Culenborch".

³P.G.F. Vermast, "De heren van Beusichem voor 1300", in: Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre, LIII (1953), p. 30.

⁴ibidem, pp. 31-33.

Reconstrueren we nu de gebeurtenissen dan zal het verloop zeer waarschijnlijk als volgt geweest zijn.

Wanneer we aannemen dat de woning van heer Marquard Culen zich op het grondgebied van het huidige Culemborg bevonden heeft, wat het voorgaande in aanmerking nemende alleszins aanvaardbaar is, dat is het een voor de hand liggende stap van de Utrechtse overheden om de heer van Beusichem te kiezen als werktuig tegen de heer Marquard Culen, immers hij was ten naaste bij een buurman. Ook bestond er waarschijnlijk een familierelatie tussen de families van Bosinchem en van Caets wier grondgebied aan het vermoedelijke bezit van Culen grensde, wat de ingreep nog even vergemakkelijkte.

Daar de gebeurtenissen vermeld in de brief van 1247 daarin nog niet als afgedaan of afgestraft vermeld staan, kunnen we aannemen dat in dat jaar heer Stefanus van Bosinchem samen met zoon Hubert, die later de zaken behartigde ter plaatse en met zoon Zweder, die ook in betrekking stond met het Utrechtse hof, zich belast heeft met het opruimen van het roofnest en het tuchtigen van de bezitter ervan.

Het voorgaande moet wel haast een juiste weergave zijn van de gang van zaken, daar dit de enige plausibele verklaring is voor de stichting van de Barbarakapel door de heren van Bosinchem op de plaats van de huidige Barbarakerk, welke stichting moet plaats gehad hebben eind jaren veertig van de dertiende eeuw⁵.

Het stichten van de kapel schijnt op het eerste gezicht een overbodige zaak, want op vrij korte afstand van de veroverde sterkte bevonden zich twee godshuizen, namelijk de kapellen te Redichem en te Lanxmeer, maar paste in het kader van de uitbreidingsplannen zoals later zal blijken.

Bovendien vervulde de kapel de functie van een geurvlag bij het in bezit nemen van het nieuwe territorium, ter afschrikking van eventuele begerige naburen, wier mentaliteit niet zoveel beter was dan die van Marquard Culen, zoals weldra blijken zou.

Ook was het een middel om de geestelijke opdrachtgever gunstig en welgevallig te laten blijven en tenslotte geef je zo je wereldse gewin toch nog een godsdienstig tintje.

Heer Stefanus zal misschien nog wel de stichter van de kapel geweest zijn,

⁵Historisch-chronologische tabel in het artikel van P. Bos en J. van Liere, "Ontwikkeling van een stadspattee grond".

maar is zo rond 1250 overleden⁶. Zijn zoon Hubert de Schenke wordt in een akte van 1248 samen met zijn broer Zweder genoemd⁷. Zij zijn dan nog geen ridder, maar in 1251 is Hubert al leenman van de elect Hendrik⁸. Deze elect Hendrik volgde bisschop Gozewijn van Amstel op, die na Otto van Holland slechts ongeveer een jaar de bisschoppelijk waardigheid bekleed heeft, dus van 1249-1250. Zijn opvolger werd Hendrik van Vianden die in 1251 heer Huberts leenheer, was al wel gekozen als bisschop maar nog niet gewijd, vandaar de titel elect⁹. In datzelfde jaar 1251 raakt heer Hubert verwickeld in een twist tussen vier plaatselijke heren die hun grondgebied rondom de "Culenburg" hadden. Deze voorvallen waarbij heer Hubert als lachende vijfde uit de verwickelingen komt, zijn te vinden in een oud kroniekje aangehaald door Voet van Oudheusden¹⁰ en geschreven door Huibert van Culemborg heer van Essenstein¹¹.

Dat heer Hubert zo fortuinlijk uit deze burenstrijd komt, dankt hij mijns inziens aan de volgende omstandigheden:

Ten eerste had hij of misschien al zijn vader als dank voor het afwikkelen van de affaire Culen diens bezittingen verkregen en ook genomen; zie de bouw van de kapel kort bij de sterkte van heer Culen; waardoor heer Hubert een pied a terre had, strategisch gelegen tussen de strijdende partijen. Ten tweede had hij rugdekking vanuit het hof van Utrechts bisschop die zijn trouwe dienaar natuurlijk van de nodige steun voorzag waardoor Hubert militair sterk stond en een vuist kon maken.

Ten derde door het spelen van een gewiekst politiek spel waarbij gebieds-uitbreiding en machtsvergroting voorop stonden.

Dit voorval is voor ons belang omdat heer Hubert zijn aanspraken grond-

⁶Vermast, p. 31.

⁷Vermast, p. 32.

⁸Vermast, p. 33.

⁹J. Kuys e.a., De Tielse Kroniek, pp. 319, 321.

¹⁰Voet van Oudheusden, p. 16.

¹¹A.E.W. Dek, "De adellijke geslachten Van Culemborg en Van Vianen, stammend uit de heren Van Bosinchem, alsmede de uit de Van Culemborg's spruitende heren van Boxmeer", in: De Nederlandsche Leeuw. 92 (1975), p. 94.

vest op het feit dat hij schade lijdt aan zijn bezitting 'die stad Culemborgh', en geeft antwoord op enkele vragen die in later tijd gerezen zijn.

In het boek 'Beeld van een stad' van de heren Beltjes en Schipper, lees ik over het ontstaan van de Hoolcuyl aan de Achterweg, dat heer Hubrecht in het bezit gekomen is van enige rechtsgebieden in de omgeving van "die stadt die doe eerst was begrepen en getimmert, genaempt Culemborch" ¹². Hij had dit mede bereikt door de Lekdijk door te steken waarbij de Hoolcuyl was ontstaan.

Of de gegeven toedracht geheel juist is, blijft de vraag, maar een kern van waarheid zal er wel in schuilen, aldus de aanhaling van het kroniekje door de heer Beltjes in zijn boek.

Toch is er aanleiding dat kroniekje eens wat nader te bekijken en wat letterlijker op te vatten. In het kroniekje wordt namelijk heer Wierick van Redichem als dader van het doorsteken van de dijk aangemerkt en niet heer Hubert.

Heer Hubert zou dan als veroorzaker van zijn eigen schade nooit zijn aanspraken als gedupeerde hebben kunnen hardmaken. Het doorsteken van een dijk was in die dagen een dermate zware misdaad dat zelfs heer Hubert zich niet vrij zou hebben kunnen pleiten bij zijn heer, de bisschop.

Wanneer we deze feiten in aanmerking nemen en we overdenken de loop der dingen in de navolgende jaren, dan wint het kroniekje alleen maar aan geloofwaardigheid.

Daarom, en om een beter overzicht te hebben over de gebeurtenissen van het jaar 1251, lijkt het mij zinnig het kroniekje weer te geven zoals het bij Voet te vinden is.

"In den Jaere als men schreef 1251 zo isser opgeresen een twist tusschen Heer Wierik van Redichem in syn partye ende hulp hebbende (van) Heer Johan Heer Caets ende van Lanxmeer ter eenre, ende Heer Heijden Heer van Paveyen en zijn partije en (tot) hulpe hebbende Heer van Parys, ende waren deese vier Heeren voorsz. vier magtige Ridderen en Baenderheeren, ende hadden alle vier in haree Heerlykheden waren gegen in 't Graafschap Teisterbant daer Thiel die Hoofdstadt doen der tijd van was;

Die heerlykheyd van Redichem mit syn Casteel mit den Oosteynde ruerende aen de Heerlykheyd van Bosichem, mit den Noorde ende Westeynde ruerende die Leckstroom en zuiden ruerende die Stadt die doe eerst was begrepen en

¹²P.J.W. Beltjes en P. Schipper, "Culemborg, beeld van een stad", Culemborg 1988, p. 16.

getimmert genaempt Culemborch.

Die Heerlikheyd van Caets mit syn Casteel strekkende Zuydwaert aen die Stadt van Culemborch, Oostwaert aen Bosichem, Westwaert aen 't gericht ende Noordwaert aen de Heerlijkheyd Parys;

Parijs mit syn Casteel had Oostwaert die Heerlykheyd van Goilberdingen ende Zuidwaert die Heerlijkheyd mit het dorp van Paveyen had Oostwaert die Heerlijkheyd van Caets, Zuidwaert het Landt van Marienweerd, Westwaert het Landt van Beest ende Noordwaert die Heerlykheyd van Parijs.

Deese Heere te weete Heer Wierick van Redichem ende Heer Heyden van Paveyen waren twistig tegen malkanderen, en hadden een jegelyck een Heer ende Nabuer in haer hulp enz.....ende die Heer van Paveyen mit syne Complicen hadden Oorlogsvolk aengenomen ende vielen aen ende verbranden die Heerlykheyd ende Buerschappen van Redichem ende van Lanxmeer.

Die Heer van Redichem dat wreekende heeft den Leckendyk doorgesteken op een groot water ende is een inbreuck geworden, dat nog die Hoolcuyl heet, ende heeft also die Heeren van Parys en Paveyen mit haer ondersaten verdrenckt, ende in dit deursteken was niemant meer beschadigt dan die Heer van Culemborch, die dat so qualijk nam, ende heeft met behendigheden alle vier dese Banderheeren ende Ridderen gevangen ende lange in gevanckenisse gehouden, ende was die Heer van Culemborch doe genaempt Heer Hubert, ene was die Vierde Heer van Culemborch, ende had tot een Huysvrouw een Dochter van den Heer van Voorn, en bij tussenspreke van den Bisschop van Utrecht, genaemt Heer Hendrik van Vyanden, ende die van Voorn, so werdt het verdedingt dat die voorschreve Vier Heeren mosten de Heer van Culemborch syn staadt oprechten, 't welk so hoog werdt ge stimeert, dat die Heer van Paveyen endie Heer van Parys worden genooddruct haer Heerlykheden aen den Heer van Culemborch te verkopen, ende voeren samen in Zelandt mitter woon, alwaer die van Paveyen had gecoft die Heerlyckheydt van Stryen ende die van Parys had gecoft die Heerlyckheydt van Zuydoort, waervan die van Zuydoort noch syn Heeren genaempt ende ook daer van gekomen syn.

Heer Wierick van Redichem droeg den Heer van Culemborch syn Heerlyckheydt over ende is tot Culemborch gestorven, ende leyt voor 't Koor in St. Barbaren Kerk begraven in die Grafstede daar nu die Heeren van Esschestein in leggen. Die heer van Caets behielt syn Heerlyckheydt voor syne nakomelingen, enz....."

Tot zover het kroniekje bij Voet, wat we hierna onder de loupe zullen nemen om te zien of de conclusies, getrokken uit de brief aan Lübeck, passen in het beeld wat dit kroniekje oproept. Immers er zijn slechts vier of vijf jaar verlopen na het incident Culen. De geografische gegevens zullen we voorlopig laten rusten, hoewel we deze later verder zullen bezien. We zullen beginnen met de passage waarin gesproken wordt over "die

stadt die doe eerdt was begrepen ende getimmert genaempt Culenborch". In modern Nederlands staat er letterlijk de stad die toen pas was gevestigd en gebouwd en genaamd Culemborg.

Dit betekent dat de nederzetting, Culemborg genaamd, kennelijk een pas kort tevoren gebouwde nederzetting was.

Deze bouwactiviteiten hebben plaatsgevonden tussen 1247 en 1251 toen de overstroming plaats vond. Omstreeks deze tijd is Stefanus van Bosinchem gestorven, zodat deze activiteiten aan Hubert van Bosinchem toegeschreven moeten worden.

De nederzetting ontleende zijn naam aan de reeds bestaande burcht Culen, die waarschijnlijk meteen in gebruik genomen werd door Heer Hubert ter bescherming van de nog jonge vestiging, en heeft bestaan uit een kapel en wat houten gebouwen t.b.v. handwerkslieden en handelaars.

In die korte spanne tijds was er ook nog geen gelegenheid geweest de nederzetting te voorzien van een omwalling, gezien de desastreuze gevolgen van de inundatie.

Deze vestiging past ook in de trend van die tijd om steden te stichten en van rechten te voorzien, wat de machtspositie van de heer versterkte.

Dat heer Hubert zich terecht verschanste en zich met een nederzetting omringde om zijn nieuw verworven bezitting blijkt wel uit het feit, dat zijn geliefde naburen zich onledig hielden met het aanwerven van oorlogsvolk en elkaar platbranden zodat ze in naastenliefde niet onderdeden voor hun voormalige buurman Marquard Culen.

Toen nu heer Wierick van Redichem door het doorsteken van de Lekdijk wraak nam op zijn tegenstanders verschafte hij heer Hubert, wiens bezittingen tevens onder water liepen, de argumenten die hij nodig had om zich op een afdoende wijze van zijn lastige en twistzieke burenen te ontdoen. Uit de handelswijze van deze naburen onderling en in het gedrag van heer Culen blijkt dat het met recht en de orde in dit gebied maar treurig gesteld was, om niet te zeggen dat er eigenlijk anarchie heerste.

Dit werd veroorzaakt door het feit, dat deze heren in hun eigen gebied hoge jurisdictie hadden en vrijheren waren zodat zij zelf bepaalden hoever zij gaan konden en bovendien was het bisschoppelijk gezag in gebreke gebleven de heren bijtijds wat in te tomen in hun doen en laten.

Het voorval met de Lübeckse heren was aanleiding voor de bisschoppelijk stoel om opruiming te houden in de Augiasstal en een gezagsgetrouwe dienaar te plaatsen temidden van de roervinken, namelijk zijn ministeriaal Hubert van Bosinchem, zodat de bisschop daar zijn gezag weer zou laten gelden.

En ziedaar, een paar jaar na de inbezitname van Marquard Culen's eigendom door heer Hubert begonnen de heren een onderlinge twist, zodat zij

zelf het gereedschap aanreikten, waarmede de poten onder hun stoelen uitgezaagd konden worden.

Onmiddellijk na het onder water lopen van zijn bezitting de Culenborg toog heer Hubert naar 's bisschops hof om met echte of gespeelde verontwaardiging zijn beklag te doen en militaire hulp te requireren.

Die militaire hulp heeft hij kennelijk gekregen, want de mentaliteit van de heren kennende zullen zij zich niet zomaar zonder slag of stoot gewonnen gegeven hebben, doch heer Hubert kreeg ze achter slot en grendel en hield ze daar zorgvuldig.

Door de Utrechtse bisschop en de schoonvader van heer Hubert, de heer van Voorn, werd bedisseld dat de vier heren heer Huberts nederzetting moesten herstellen, wat zo hoog opgeschroefd werd dat drie van de vier heren er met hun bezit bij inschoten.

Hier blijkt maar weer uit, lieve lezer, dat wie een Hoolcuyl graaft voor een ander, valt er zelf met mede- en tegenstanders in.

Dat de heer van Caets in het bezit bleef van zijn goederen kan er mijns inziens op wijzen dat heer Hubert middels de persoon van de heer van Caets een politiek gevolgd heeft in deze kwestie van "Divide et Impera", verdeel en heers.

Bij de heer Vermast vond ik nog een suggestie dat er een familierelatie bestond tussen de Van Bosinchems en de heren Van Caets¹³, en zo rond 1320 vond er een huwelijk plaats tussen Elizabeth van Bosinchem en Gijsbrecht van Caets waaruit blijkt dat er toen zeker geen vijandige stemming tussen beide families heerste¹⁴.

Alles bijeen genomen heb ik de indruk dat heer Hubert een minder onschuldige rol gespeeld heeft dan hij voorgeeft. De conclusies die getrokken kunnen worden uit de brief uit Lübeck en uit het kroniekje bij Voet kunnen samen een antwoord geven op een paar vragen die in de loop van de tijd rond Culemborg gerezen zijn.

Ten eerste de kwestie van de naamsoorsprong. Het is aannemelijker dat de "poorte" zijn naam ontleent aan een familie Culen die een sterkte bezat en in het rechtsgebied van Utrecht woonde.

Dit geeft tevens grond aan de veronderstelling van Den Hoed, die rond de

¹³Vermast, p. 28

¹⁴Dek, p. 87.

plaats van de markt een al bestaande nederzetting vermoedde¹⁵.

Ten tweede geeft het ook antwoord op de vraag van Renes, in Voetnoten nr. 2 (1988), waarin hij Redichem als naamgever naar voren schuift¹⁶.

Culemborg zou nooit Redichem kunnen heten omdat heer Hubert in 1248 al eigenaar werd van de Culemborg en al aanstalten gemaakt had hiervan een echte "poorte" te maken door middel van het bouwen van diverse opstallen rondom en nabij de verworven sterkte en pas na de gebeurtenissen van 1251 werden de bezittingen van Redichem toegevoegd.

Tot zover de conclusies getrokken uit de brief aan Lübeck en het kroniekje bij Voet! In een volgend artikel hoop ik nader in te gaan op de vraag waar de woning van heer Culen stond en op de andere kastelen hier ter plaatse.

¹⁵J. den Hoed, "Beschouwingen rond de Culemborgse stadsrechtbrief van 1318", in: Spiegel der Historie, 3 (1968), pp. 346-347.

¹⁶J. Renes, "Culemborg-Redichem" in: Culemborgse "voet"-noten, no. 2 (1988) pp. 2-3.

EEN TELEFOONGIDS UIT 1915

O.J. DE JONG

Spoorboekjes en telefoongidsen komen doorgaans terecht bij oud papier. Wel verschilt de snelheid waarmee ze verouderen. Een spoorboekje is eigenlijk al het volgende jaar niet meer bruikbaar, een telefoongids kan iets langer mee, maar is - zeker als het de eigen omgeving betreft - toch ook vrij gauw aan vervanging toe. Om ze dan toch nog te gaan bewaren vraagt vrij wat opslagruimte en het nut van zoiets is twijfelachtig. Vandaar dat exemplaren zeker van voor 1940 heel zeldzaam zijn en dan ineens verzamelaarwaarde hebben. En ook als dat onze hobby niet is, kijken we er met belangstelling in: we belanden in een totaal andere samenleving, in de voltooid verleden tijd. Maar wat is het nut van een herdruk, of zoals we tegenwoordig zeggen, van een 'reprint'? Misschien is daar bij spoorboekjes een markt voor - al die verdwenen lijnen - maar bij telefoongidsen heeft zoiets geen zin. Het is daarom ook niet voor de boekhandel maar voor relatiegeschenk, dat de drukker van de telefoongidsen, Van Boekhoven-Bosch, de 'Naamlijst voor den telefoondienst' van januari 1915 heeft herdrukt in 1989. Van een van die relaties kreeg ik het boek, enkelvoud inderdaad, want heel Nederland kon toen nog in een band op 760 bladzijden.

De prijs was zestig cent. Wie het doorbladert, ziet hoe sterk toen dit nieuwe communicatiemiddel al in West-Nederland functioneerde. Tweevijfde van het boek wordt ingenomen door Amsterdam (121), Den Haag (88), Rotterdam (76) en Haarlem (23). Ettelijke dorpen moeten tevreden zijn met de vermelding 'Alleen hulptelefoonkantoor'. Dit spant de verwachtingen voor het rivierengebied al niet hoog. Gorkum kan toe met anderhalve bladzij, Tiel met ruim één, Culemborg brengt het niet verder dan ruim een halve.

Culemborg, zo staat het er inderdaad met de letter n die we sindsdien helemaal ontwend zijn. De kop vermeldt er (op bladzij 207) trots bij 'Rijkstelefoonkantoor en lokaal Rijkstelefoonnet'. De dienstverlening is die van een kleine plaats: op werkdagen van 8 's morgens tot 9 's avonds, op zon- en feestdagen van 8 tot 9 's morgens en van 1 tot 2 's middags. Het aantal aansluitingen komt op hooguit 55, hooguit, want een paar nummers ontbreken op de lijst, terwijl men toen nog geen 'geheime' nummers kende. Dat kon ook moeilijk met een bovengronds net. De oudste Culemborgers zullen zich misschien de hoge masten nog herinneren die tot na 1930 in verschillende straten stonden, en voor wie jonger is (of nieuw-ingekomen)

CULENBORG. (Rijkstelefoonkantoor en lokaal Rijkstelefoonnet.)

Diensturen: Werkdagen: van 8.— vm. tot 9.— nm. Zon- en Feestdagen: van 8.— vm. tot 9.— vm., van 1.— nm. tot 2.— nm. Eene openbare spreekcel is gevestigd in het Post- en Telegraafkantoor.

- 41 **Albrecht, L. E.**, Noorderdreef.
 20 **Ausems, A. J.**, Heerenconfectie, Markt.
 45 **Ausems, Th. A.**, Apotheker, Markt A 277.
 3 **Barbara Gesticht, St.**, Overste W. J. te Poel.
 51 **Beekun, P. M. v.**, Arr.-deurwaarder en Secr.-Rentmeester v. h. Algem. Burgerl. Armbestuur, Kattenstr.
 22 **Biljgen Jr., A.**, Fruithandel, Kattenstr.
 9 **Bonhof, D.**, Stoommaanderij en koffiëbranderij, koloniale waren enz., Tollenstr.
 8 **Bonhof, H. C.**, Arts, Varkensmarkt 43.
 30 **Dresselhuys, A. M. J.**, Varkenmarkt C 51.
 12 **Dresselhuys & Nieuwenhuysen** Kon. Sigarenfabr.
 24 **Dresselhuys, W. B.**, Villa „Casa Blanca“.
 44 **Fax Lampenfabriek, Dir. L. E. Albrecht & H. L. Fagel.**
 39 **Gansbeek & van Tiel, Stoelenfabr.**, Stoomhoutzagerij.
 5 **Gaasfabr.**, Dir. H. de Liefde.
 36 **Geer, A. v. d.**, Tielsche Zandweg 1 f.
 28 **Gelder, A. v.**, Café, Markt.
 27 **Geldersche Landhouwhank, Agentsch.**, Grootte Markt.
 3 **Gemeentehuis.**
 33 **Geud & Loos, Fa. v.**, M. J. C. Verkerk.
 26 **Glasfabr., Mij. de Culemburg-**

sche, Dir. D. v. Hoytema. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).

- 31 **Hocke Hoogenboom, J.**, Arts, Heerenstr.
 38 **Hoffman, C.**, Eierhandel, Lange Havendijk D 265.
 10 **Hoogveld, Willem**, Kolen engros, Tollenstr.
 40 **Hoytema, D. v.**, Industriëel.
 20 **Hoytema & Co., v.**, Distillateurs. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).
 53 **Jonge v. Zwijnsbergen, Jhr. J. A. de**, Rentmeester v. h. Kroondomein.
 52 **Koedam, C.**, Aardappel- en brandstoffenhandel, Gr. Markt.
 37 **Koes, D.**, Koopman, Havendijk.
 6 **Kon. Vereen. v. Ned. Sigarenfabr. „Trio“**, A. M. J. Dresselhuys Varkenmarkt C 51. (kant. 9—12, 14—8, gest. zijnde tel. no. 30).
 18 **Koolj, G. A.**, In kol. waren, comest. en fijne vleeschw., Varkensmarkt.
 19 **Kruijssen, H. A.**, Koopman in granen.
 7 **Laan, C.**, Sigarenfabrikant.
 40 **Lambson Bouwer Co., (C. P. E. Gori)**, Kassiers en comm. in eff., Gouberdingestr.
 14 **Merken, J. G. P.**, Hôtel- en stouder.
 50 **Middelbeek, R.**, Koopman en Winkelier.
 16 **Mierop, G. C. J. v.**, Notaris, Markt 234.
 32 **Pijlselman, N.**, Hôtel „de Nieuwe Bak“.

35 **Polliebureau.**
 15 **Putten, H. F. J. v. d.**, Wijnh., Markt.

- 20 **Renaud v. Hoytema & Co.** Steenfabr. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).
 ... **Rijkstelegraafkantoor.** (1).
 48 **Schorer, Jhr. Mr. J. C.**, Slotstr.
 11 **Sillevis & Zonen, Fa. L.**, Kistenfabr., beh. Vennoot. G. A. Benders.
 25 **Sluijter, Gebrs.**, (Wm. Sluijter), Rijwielhandel, Zandstr. B 94.
 4 **Staatsspoor Station.**

Telegraafkantoor. (1).
 6 „Trio“, Kon. Vereen. v. Ned. Sigarenfabrik., Varkenmarkt C 51. (kant. 9—12, 14—8, gest. zijnde tel. no. 30).

- 2 **Versteegh, P.**, Arts.
 1 **Verwoerd, A. S.**, Houth., Voorburg.
 47 **Verwoerd, A. S.**, Houth., fabr.
 21 **Vulto, W.**, Hôtel en Stalhouderij.

- 42 **Waal, J. W. de**, Apoth., Marktveld.
 54 **Walj, Gebrs.**, Veehandelaren en Slogers, Kattenstr. D 16.
 20 **Wijzenbeek & Co., I. A.**, Vleeschhouwerij en worstfabr., Markt 117
 23 **Wijzenbeek & Zonen, Fa. E. L.**, in Manufact.

46 **Ziekenhuis, Algemeen.**

(1) Aan te vragen: „Rijkstelegraaf“.

CUYK. (Rijkstelefoonkantoor.)

(Mook.)

Diensturen: Werkdagen: van 8.— vm. tot 1.— nm., van 2.— nm. tot 3.30 nm., van 5.— nm. tot 7.30 nm. Zon- en Feestdagen: van 8.— vm. tot 9.— vm., van 1.— nm. tot 2.— nm. Eene openbare spreekcel is gevestigd in het Post- en Telegraafkantoor.

- 6 **Bergens, H. J. Chr., v.**, Not., Provincialeweg.
 13 **Boogaers—Hermans, P.**, Grossier in tabak, Grootestr.
 22 **Crujssen, A.**, Handel in aardappelen, hooi en stroo, Exportslagerij.
 5 **Directeur der Coöp. St. Zulviefabr. St. Maarten**, Provinciale weg.
 9 **Dries, F. C. G. J. B. F. v. d.**, Arts, Grootestr.
 11 **Duijnhoven, Wed. P. v.**, Hôtel „de Korenbeurs“, Grootestr.
 10 **Eijken, G. H. v. d.**, Molenaar en exportlager, Zandberg.
 18 **Eijken, J. C. v. d.**, Veehandelaar.
 20 **Electrische Centrale.**

- 24 **Geboers, J.**, Rijwielmog. en auto-verhuurder.
 15 **Grinten, A. v. d.**, Hôtel-Pension „de Plasmolens“, Mook.
 1 **Heereveld, J. A. J. v.**
 4 **Hermans, Chr. T.**, Grossier, Molenstr.
 8 **Hoek, N. J. C. v. d.**, Grossier, Grootestr.
 17 **Hulten, L. v.**, Stalhouderij, Maasstr.
 23 **Joosten, Th.**, Stalhouder, Grootestr.
 21 **Kasteel, L.**, Veehandel.
 7 **Lindart, J. J. v.**, Boekdrukker, Maasstr.
 10 **Minten, L.**, in Aardappelen en fourage.
 3 **Pillipsen & Hussen, Fa.**, Sigarenfabr., Grootestr.

2 **Regouin, M. B.**, Leerlooier, Grootestr.
 ... **Rijkstelegraafkantoor.** (1).

- 12 **Spoorenberg, Wed. J.**, Hôtel „de Gouden Leeuw“, Grootestraat.
 ... **Telegraafkantoor.** (1).
 25 **Touren, F.**, Bierbrouwerij „de Ster“.

14 **Vermeulen, G.**, Hôtel „Bellevue“ en Stoombootveneer.

16 **Wismans, Th. F.**, Rijksveears, Grootestr.

(1) Aan te vragen: „Rijkstelegraaf“.

CULENBORG. (Rijkstelefoonkantoor en lokaal Rijkstelefoonnet.)

Diensturen: Werkdagen: van 8.— vm. tot 9.— nm. Zon- en Feestdagen: van 8.— vm. tot 9.— vm., van 1.— nm. tot 2.— nm. Eene openbare spreekcel is gevestigd in het Post- en Telegraafkantoor.

- 41 **A**ldrecht, L. E., Noorderdreef.
- 20 **A**usems, A. J., Heerenconfectie, Markt.
- 45 **A**usems, Th. A., Apotheker, Markt A 277.
- 3 **B**arbara Gesticht, St., Overste W. J. te Poel.
- 51 **B**eekun, P. M. v., Arr.-deurwaarder en Secr.-Rentmeester v. h. Algem. Burgerl. Armbestuur, Kattenstr.
- 22 **B**lijenberg Jr., A., Fruithandel, Kattenstr.
- 9 **B**onhof, D., Stoommalerij en koffiebranderij, koloniale waren enz., Tolensstr.
- 8 **B**onhof, H. C., Arts, Varkensmarkt 43.
- 30 **D**resselhuys, A. A. J., Varkenmarkt C 51.
- 12 **D**resselhuys & Nieuwenhuysen Kon. Sigarenfabr.
- 24 **D**resselhuys, W. B., Villa „Casa Blanca“.
- 44 **F**ax Lampenfabriek, Dir. L. E. Albrecht & H. L. Finget.
- 39 **G**raasbeek & van Tiel, Stoelenfabr., Stoomhoutzagerij.
- 5 **G**rafahr., Dir. H. de Liefde.
- 36 **G**eer, A. v. d., Tielsche Zandweg 1 f.
- 28 **G**elder, A. v., Café, Markt.
- 27 **G**eldersche Landbouwbank, Agentsch., Grootestr.
- 34 **G**emeentehuis.
- 33 **G**ent & Loos, Fa. v., M. J. C. Verkerk.
- 26 **G**lasfabr., Mij. de Culemburg-

- sche, Dir. D. v. Hoytema. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).
- 31 **H**oeke Hoogenboom, J., Arts, Heerenstr.
- 38 **H**ofman, C., Eierhandel, Lange Havendijk D 265.
- 10 **H**oogveld, Willem, Kolen engros, Tolensstr.
- 40 **H**oytema, D. v., Industrieel.
- 26 **H**oytema & Co., v. Distillateurs. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).
- 53 **J**onge v. Zwijnsbergen, Jhr. J. A. de, Rentmeester v. h. Kroondomein.
- 52 **K**oedum, C., Aardappel- en brandstoffenhandel, Gr. Markt.
- 37 **K**oes, D., Koopman, Havendijk.
- 6 **K**on. Vereen. v. Ned. Sigarenfabr. „Trio“ A. M. J. Dresselhuys Varkenmarkt C 51. (kant. 9—12, 14—8, gesl. zijnde tel. no. 30).
- 18 **K**oolj, G. A., in kol. waren, comest. en sijne vleeschw., Varkensmarkt.
- 10 **K**ruijssen, H. A., Koopman in granen.
- 7 **L**aan, G., Sigarenfabrikant.
- 40 **L**anusson Houwer Co., (J. C. P. E. Gori), Kussiers en comm. in eff., Gollberdingestr.
- 14 **M**erkens, J. G. P., Hôtél en stalhouder.
- 50 **M**iddelbeek, H., Koopman en Winkelier.
- 10 **M**ierop, C. C. J. v., Notaris, Markt 234.
- 32 **P**ijsselman, N., Hôtél „de Nieuwe Bak“.

- 35 **P**olitiebureau.
- 15 **P**utten, H. F. J. v. d., Wijnh., Markt.
- 20 **R**enaud v. Hoytema & Co. Steenfabr. (Kant. 9—12, 2—3 en 7—9).
- ... **R**ijkstelegraafkantoor. (1).
- 40 **S**chorer, Jhr. Mr. J. C., Slotstr.
- 11 **S**illevis & Zonen, Fa. L., Kletenfabr., beh. Vennoot. G. A. Benders.
- 25 **S**luijter, Gebrs., (Vm. Sluijter), Rijwielhandel, Zandstr. B 94.
- 4 **S**taatsspoor Station.
- ... **T**elegraafkantoor. (1).
- 6 „Trio“, Kon. Vereen. v. Ned. Sigarenfabrik., Varkenmarkt C 51. (kant. 9—12, 14—8, gesl. zijnde tel. no. 30).
- 2 **V**ersteegh, P., Arts.
- 1 **V**erwoerd, A. S., Houth., Voorburg.
- 47 **V**erwoerd, A. S., Houth., fabr.
- 21 **V**ulto, W., Hôtél en Stalhouderij.
- 42 **W**aal, J. W. de, Apoth., Marktvelde.
- 54 **W**alg, Gebrs., Veehandelares en Slogers, Kattenstr. D 16.
- 20 **W**ijzenbeek & Co., I. A., Vleeschhouwerij en worstfabr.; Markt 117.
- 23 **W**ijzenbeek & Zonen, Fa. E. L., in Manufact.
- 40 **Z**ickenhuis, Algemeen.
- (1) Aan te vragen: „Rijkstelegraaf.“

CUYK. (Rijkstelefoonkantoor.)

(Mook.)

Diensturen: Werkdagen: van 8.— vm. tot 1.— nm., van 2.— nm. tot 3.30 nm., van 5.— nm. tot 7.30 nm. Zon- en Feestdagen: van 8.— vm. tot 9.— vm., van 1.— nm. tot 2.— nm. Eene openbare spreekcel is gevestigd in het Post- en Telegraafkantoor.

- 6 **B**ergen, H. J. Chr., v., Not., Provincialeweg.
- 13 **B**ogaers—Hermans, P., Grootser in tabak, Grootestr.
- 22 **C**rujssen, A., Handel in aardappelen, hooi en stroo, Exportslagerij.
- 5 **D**irecteur der Coöp. St. Zulfvelfabr. St. Maarten, Provinciale weg.
- 9 **D**ries, F. C. G. J. B. F. v. d., Arts, Grootestr.
- 11 **D**uijnoven, West. P. v., Hôtél „de Korenbeurs“, Grootestr.
- 10 **E**ijken, G. H. v. d., Molenaar en exportlager, Zandberg.
- 18 **E**lken, J. C. v. d., Veehandelaar.
- 20 **E**lectrische Centrale.

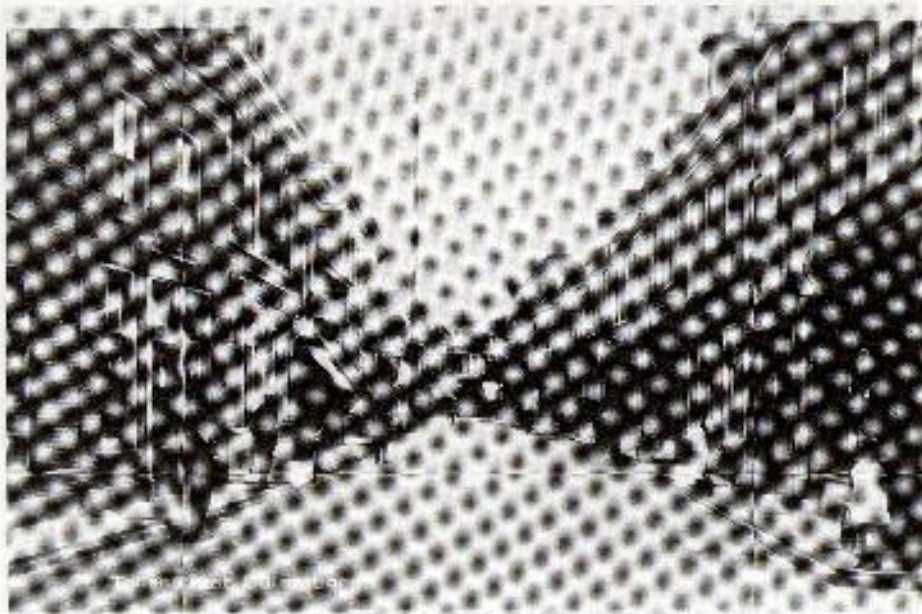
- 24 **G**eboers, J., Rijwielweg. en auto-verhuurder.
- 15 **G**rinten, A. v. d., Hôtél-Pensioen „de Plasmoeten“, Mook.
- 1 **H**eerenveld, J. A. J. v.
- 4 **H**ermans, Chr. T., Grootser, Molensstr.
- 8 **H**oek, N. J. C. v. d., Grootser, Grootestr.
- 17 **H**ulten, L. v., Stalhouderij, Maasstr.
- 23 **J**aosten, Th., Stalhouder, Grootestr.
- 21 **K**asteel, L., Veehandel.
- 7 **L**indart, J. J. v., Boekdrukker, Maasstr.
- 10 **M**inten, L., in Aardappelen en fourage.
- 3 **P**hilipsen & Hussen, Fa., Sigarenfabr., Grootestr.

- 2 **R**egouin, M. B., Leerlooier, Grootestr.
- ... **R**ijkstelegraafkantoor. (1).
- 12 **S**paourenberg, Wed. J., Hôtél „de Gouden Leeuw“, Grootestr.
- ... **T**elegraafkantoor. (1).
- 25 **T**oonen, F., Bierbrouwerij „de Ster“.
- 14 **V**ermeulen, G., Hôtél „Bellevue“ en Stoombootveer.
- 10 **W**ismans, Th. F., Rijksveearts, Grootestr.
- (1) Aan te vragen: „Rijkstelegraaf.“

laten oude ansichten ze zien. Er stond er in ieder geval één in de bocht van de Zandstraat, halverwege de Prijsestraat, de Tollenstraat en de Ridderstraat. De kroon spande de Markt, met zo'n houten mast ongeveer voor het in 1914 spiksplinternieuwe gele kledinghuis, en met de allerzwaarste en ook allerlelijkste vlakbij de eerste pomp bij het Stadhuis. Dat ding, kennelijk de centrale lijnenmast, bestond uit een gesloten onderstuk, dan een metalen geraamte met bovenop een soort Eiffeltoren-achtige kop. De tijd van een 'beschermd stadsgezicht' was kennelijk nog heel ver weg. Zou zich iemand er over hebben opgewonden dat ook de Binnenpoort een hele bedrading aan haar romp moest dulden? Was de volgorde van de nummers door die masten bepaald? Het lijkt er eerst wel op, want 1 heeft de houthandelaar A.S. Verwoerd in het Voorburg, 2 de arts P. Versteegh (zonder adres, maar het was aan dezelfde laan), 3 het St.Barbara Gesticht, een R.K. Ziekenhuis, met overste W.J. te Poel, weer zonder adres maar het lag vlakbij aan de Dreef - en dan volgt 4 het Staatsspoor Station, een eind buitenaf, en de Gasfabriek aan de Stationsweg, met als directeur H. de Liefde, nummer 5. Dit eerste vijftal betreft dus allemaal aansluitingen

buiten de stadsgrachten. Of gaat het hier niet over de plaats van de masten maar over de volgorde waarin het net is aangelegd en uitgebreid? Dan zijn de officiële instanties er niet vlug bij geweest, want het Gemeentehuis heeft 34 en het Politiebureau 35. Merkwaardig is het, dat geen enkele ambtelijke functionaris telefoon thuis heeft - niet de commissaris van politie en zelfs niet de burgemeester, Mr. E.O.J.M. Baron van Hövell tot Westerflier. Met het noemen van stadhuis, politie, station en gasfabriek lijkt het officiële lijstje uitgeput. Min of meer met de aanwezigheid van een station verbonden was het bevrachtingsagentschap van Van Gend en Loos (33) dat op naam stond van M.J.C. Verkerk. De bodediensten die er toen waren, hadden blijkbaar aan telefoon nog geen behoefte, en of de Reederij op de Lek hier een agentschap had, blijkt niet in deze gids (wel b.v. in Vreeswijk). Bij de opsomming van de eerste vijf nummers zijn al die van een arts en van een ziekenhuis. Het ligt voor de hand dat de gezondheidszorg in de telefoongids zichtbaar wordt. Culemborg telt in 1915 drie huisartsen: de al genoemde dokter P. Versteegh (2), wiens niet genoemde woning aan het Voorburg als het huidige nummer 10 altijd doktershuis is gebleven. Dan de arts J. Hocke Hoogenboom (31) in de Heerenstraat en tenslotte dokter H.C. Bonhof (8), toen nog aan de Varkensmarkt, later in de

Everwijnstraat op nummer 25, waar thans de modezaak Van Toor is gevestigd. Bij het al genoemde St. Barbara Gesticht (3) ontbreekt de aanduiding dat het een Ziekenhuis is; het zal zeker straks aan nieuwe Culemborgers moeten worden uitgelegd dat dit gesticht nu de kern vormt van het appartementengebouw 'De Vier Dreven' aan de Elisabethdreef. Ook bij het Algemeen Ziekenhuis (46) staat geen adres en dat wordt in 1992 nog lastiger om uit te leggen: het thans onbebouwde terrein tussen de Dokter Hockesingel en het eerste stuk van de Weidsteeg laat aan niets meer zien dat daar in de eerste helft van deze eeuw een ziekenhuis heeft gestaan. Zakelijker blijken de twee apothekers: J.W. de Waal (42) heeft als aanduiding 'Marktveld' - zijn apotheek was vlakbij het Stadhuis - en apotheker Th. A. Ausems (45) heeft als adres 'Markt A 277', genummerd volgens de oude wijkindeling, thans nummer 40 op de hoek van de Grote Kerkstraat. 'Marktveld' en 'Markt' als benaming voor hetzelfde: het stak toen blijkbaar nog niet zo nauw met de straatnamen. De Horeca is op de lijst van 1915 bescheiden aanwezig met vier vermeldingen en ook daar ontbreken de adressen. J.G.P. Merkens (14) staat er als 'Hotel- en Stalhouder' - het betreft 'De Klok' aan de Varkensmarkt -; W. Vulto (21) is vermeld met 'Hotel en Stalhouderij' en de lezers weten blijkbaar zelf wel dat hij dit bedrijf uitoefende op de hoek van de Markt en de Everwijnstraat. N. Pijselman (32) geeft wel een aanduiding "Hotel De Nieuwe Bak" - maar het adres Heerenstraat ontbreekt. Van iets minder status schijnt A. van Gelder (28) 'Café Markt', maar dat verschil is inderdaad enkel schijn, want in dat café komt de sociëteit van Culemborgse notabelen geregeld bijeen.

In de financiële wereld zijn adressen zeker nodig. Tot die categorie hoort als eerste notaris C.C.J. van Mierop (16) Markt 234, dan P. M. van Beekum, Arrondissements-Deurwaarder en Secretaris-Rentmeester van het Algemeen burgerlijk Armbestuur, woonachtig in de Kattenstraat. Het bankwezen is beperkt. De Geldersche Landbouwbank (27) heeft een agentschap aan de 'Groote Markt' - de derde aanduiding van hetzelfde plein! - en Lamaison, Bouwer Co. (40) met als functionaris C.P.E. Gori, zijn als 'kassiers en commissionairs in effecten' gevestigd in de Goilberdinggerstraat. Mag men in die Geldersche Landbouwbank de kern zien van de latere vestiging van de Rotterdamse bank (thans Amro bank) en in Lamaison etc. de latere Culemborgse Bankvereniging Van den Berg en Van Heusden in de Kattenstraat? Een echt financieel beroep heeft ook Jhr. J. A. de Jonge van Zwijnsbergen (53) als 'Rentmeester van het Kroondomein' - zonder adres alweer - maar de Culemborgers weten hem wel te vinden in de nieuwe villa die op de hoek van de dreven bij het Voorburg in de Volenkampen is gebouwd; die Volenkampen zijn immers Kroondomein?

Er is industrie in Culemborg, en die kan zeker niet zonder telefoon. De gids noemt soms de eigenaar/fabrikant/directeur bij het eigen bedrijf, maar bij andere persoonsnamen moet men maar raden hoe dat zit. De al gememoreerde Gasfabriek (5) staat er zonder straatnaam in en dat directeur H. de Liefde daar vlakbij woont (het huidige pand Triosingel 45) zal elke stadgenoot wel hebben geweten, maar de gids zwijgt daarover. Even geheimzinnig is het dat C. Laan (7) kan volstaan met de vermelding 'Sigarenfabrikant'; het betreft hier de bewoner van Goilberdingerstraat 30 (het vroegere arbeidsbureau), met de fabriek vlak achter zijn huis. Grotere zaken doet kennelijk in die branche op dat moment de familie Dresselhuijs. Bij nummer 6 staat : Kon. Vereen. v. Ned. Sigarenfabr. "Trio", met daarachter A.M.J. Dresselhuijs Varkensmarkt C 51 (kant. 9 -12, 1 1/2 - 8, gesl. zijnde tel. no 30) en inderdaad staat bij dat nummer dezelfde naam met dezelfde spelling van het adres: Varkensmarkt. Deze A.M.J. moet lange werkdagen gemaakt hebben, temeer omdat hij ook nog op zijn privé-adres bereikbaar wilde zijn. De Culemborgers spreken over 'de Trio' en dat was zo duidelijk dat thans nog een complete singel de herinnering er aan bewaart, al hebben de 1e, 2e en 3e Triostraat, van de vroegere 'Triowijk' gevarieerder namen gekregen. Onder telefoonnummer 12 kan men 'Dresselhuijs & Nieuwenhuijsen, Koninklijke Sigarenfabr.' bereiken. Deze fabriek stond aan de Lange Meent. Geen vermelding van zijn beroep geeft de gids van W.B. Dresselhuijs (24). Hij hoort ook bij deze familie, en heeft als adres Villa "Casa Blanca". Daarmee wordt volstaan; de Culemborger weet ook deze villa aan te wijzen in de dreef, pal tegenover de al genoemde rentmeester van het kroondomein. Maar hoe heet deze dreef in 1915? Dat blijkt bij een ander nummer, 41, dat van L. E. Albrecht. Deze woont in de "Noorderdreef"; zijn villa is thans beter bekend als nummer 16 van de Waldeck Pymontdreef. En zijn naam komt terug in de gids bij "Fax Lampenfabriek" (44) waar hij met H.L. Fagel als directie wordt vermeld. Met die lampen zijn geen gloeilampen bedoeld, maar metalen verlichtingsarmaturen. De tweede directeur, Fagel, woont vlak naast "De Fax" aan de Triosingel. Op de plaats van deze fabriek komt later het grotere bedrijf van Gispen en bevinden zich thans de gebouwen van Gemeentewerken (nummer 34).

De vermeldingen van sigaren- en metaalindustrie in de gids zijn hiermee uitgeput: wat er eventueel verder bestaat, is aan de status van telefoon nog niet toe.

En de meubelindustrie? Die is er dan zeker, maar ook hier blijft het bij maar een paar aanduidingen.

De al genoemde houthandelaar A.S. Verwoerd (1), heeft niet enkel thuis op

het Voorburg telefoon (I) maar ook in zijn "Houth., fabr." (47). De bevolking kent dat bedrijf beter als "De Zagerij", eigenlijk op Beusichems gebied aan het begin van de Meerkade, waar nu het complex van de Kulenburg staat. De enige eigenlijke meubelfabriek is die van "Gaasbeek & Van Tiel" (39), bescheiden aangegeven als 'Stoelenfabr., Stoomhoutzagerij'. Naar de plek mag men ook hier weer raden, de vestiging was achter de Vischmarkt in het Havendijkkwartier. Wie ook van hout gebruik maakt, maar dan niet voor meubels of voor woningbouw (elke vermelding van een aannemers- of van een timmerbedrijf ontbreekt overigens in de gids), is de firma L. Sillevius & Zonen (11) "Kistenfabr., beh. Vennoot G.A. Benders. Of deze vennoot de aansluiting thuis heeft (Havendijk 23) dan wel in de fabriek zelf die buitendijks op de Helling staat, blijkt hier niet.

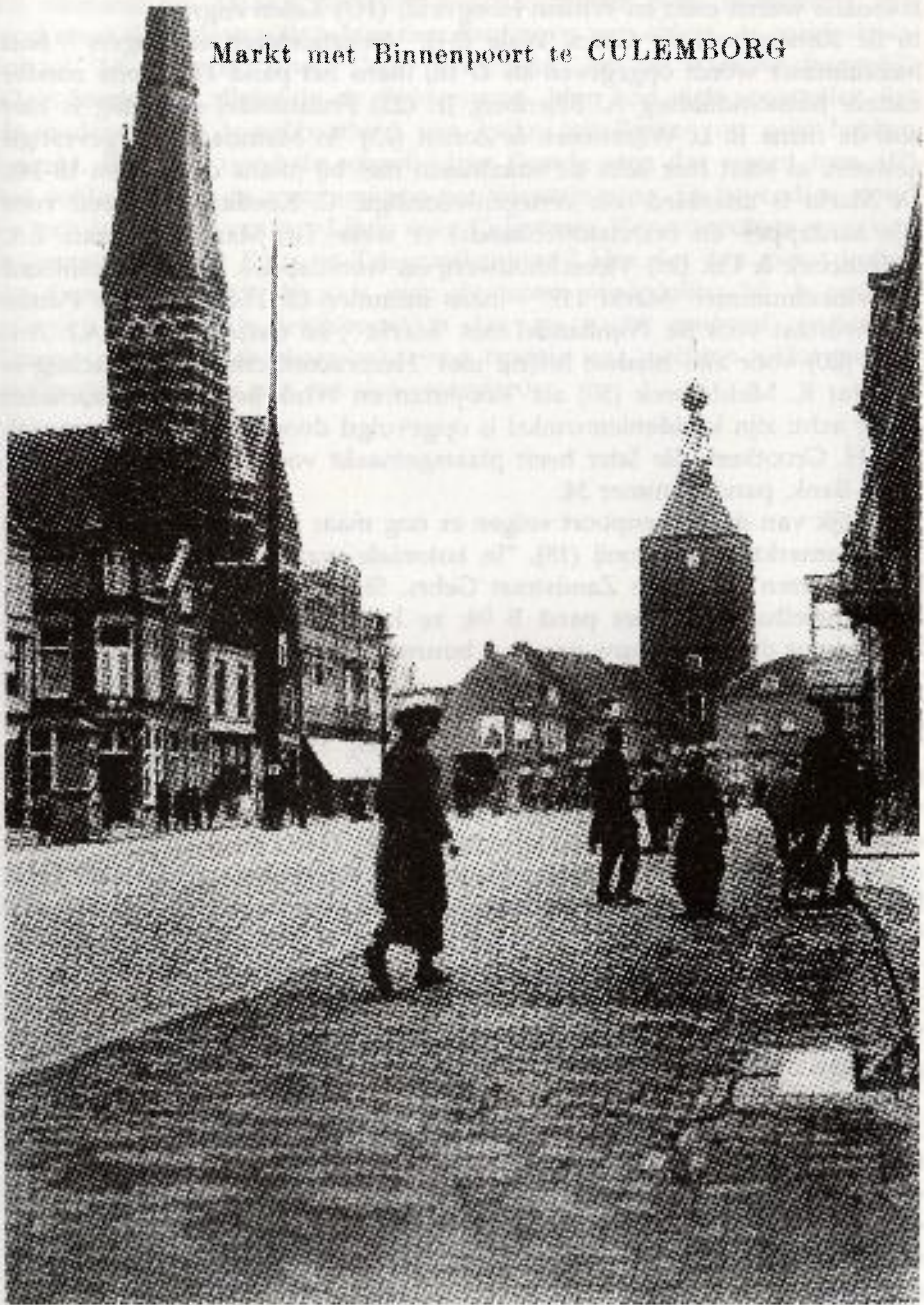
Buitendijks, maar dan links van de Veerweg, bevinden zich ook de vestigingen van een bedrijf dat zich op één telefoonnummer wat extra vermeldingen (een gulden per vermelding is het tarief) veroorlooft, namelijk dat van de familie Van Hoytema. Het nummer 26 verschijnt driemaal in de gids. Allereerst bij de "Maatschappij de Culeburgsche Glasfabriek, Dir. D. van Hoytema (Kant. 9 -12, 2 - 3 en 7 - 9)". De stadsnaam prijkt hier in een niet erg bekende gedaante. Dat het niet gaat over venster- of sierglas blijkt uit de volgende vermelding "Van Hoytema & Co., Distillateurs" met precies dezelfde kantooruren als die glasfabriek. En op dat nummer is tenslotte ook bereikbaar 'Renaud Van Hoytema & Co., Steenfabr." en weer met die kantooruren. Bij zoveel verwijzingen volstaat genoemde D. van Hoytema voor zijn privénummer 49 met 'Industrieel' en zwijgt hij over zijn adres, het huidige pand Voorburg 7. De telefoongids moet zich houden aan de opgaven van de abonnees zelf, en kan dus niet laten zien, dat bij dit bedrijf ook een schoonzoon van Van Hoytema is betrokken, namelijk Jhr. Mr. J. C. Schorer (48). Enkel diens adres mag de lezer weten, ".Slotstr."; het betreft het grote pand nummer 13 aan het eind van de straat, enkele tientallen meters van het Voorburg vandaan en dus ook van het huis van zijn schoonvader. Over zijn beroep geeft de telefoongids niets; in de opgaven over de Nederlandse adel uit die jaren staat hij te boek als 'fabrikant'.

Blijven over de aansluitingen uit de handel en de grotere middenstand, natuurlijk allen met hun adres en even natuurlijk allemaal binnen de singels en wallen.

In het Noorden van de stad zijn te vinden D. Koes (37), Koopman, Havendijk, en C. Hofman (38), Eierhandel, Lange Havendijk D 265.

Dan in de Tollenstraat D. Bonnhof (9), Stoommaalterij en Koffiebranderij,

Markt met Binnenpoort te CULEMBORG

koloniale waren enz.; en Willem Hoogveld, (10) Kolen engros.

In de Kattenstraat de Gebrs. Waig (54), Veehandelaren en Slagers - hun huisnummer wordt opgegeven als D 16, thans het pand 17. Voorts zonder nadere huisaanduiding A. Blijenberg Jr. (22) Fruithandel en stellig is hier ook de firma E. L. Wijzenbeek & Zonen (23) 'in Manufacturen' gevestigd geweest, al staat hier zelfs de straatnaam niet bij (thans de panden 10-14). De Markt is uiteraard ook vertegenwoordigd. C. Koedam (52) heeft voor zijn aardappel- en brandstoffenhandel er weer 'Gr. Markt' bij staan. I.A. Wijzenbeek & Co. (29) Vleeschhouwerij en worstfabriek geeft gedetailleerd als winkelnummer 'Markt 117' - thans nummer 43. H.F.J. van der Putten (15) volstaat voor de Wijnhandel met 'Markt', en datzelfde doet A.J. Aulsems (20) voor zijn nieuwe bedrijf met 'Heerenconfectie'. Raadselachtig is het, dat R. Middelbeek (50) als 'Koopman en Winkelier' geen straatnaam nodig acht: zijn kruidenierswinkel is opgevolgd door de manufacturenzaak van H. Grootkerk die later heeft plaatsgemaakt voor de vestiging van de NMB-Bank, pand nummer 34.

Zuidelijk van de Binnenpoort volgen er nog maar enkele nummers: aan de Varkensmarkt G. A. Kooij (18), "In koloniale waren, comestibles en fijne vleeschwaren" en in de Zandstraat Gebrs. Sluijter (Wm. Sluijter) (25) met een Rijwielhandel in het pand B 94; ze hadden moeten kijken voor de Markt voor de nieuwbouw van hun buurman Aulsems met diens confectie-zaak vlak naast de Barbarakerk.

Dan blijven er twee vermeldingen over. H.A. Kruijssen (19) volstaat met 'Koopman in Granen', en A. van de Geer (36), Tielsche Zandweg 1f hoort met W.B. Dresselhuijs en J. C. Schorer tot de zeer weinigen wier beroep niet rechtstreeks uit de telefoongids op te maken is. Maar hij is eigenlijk de enige 'rentenier' of 'particulier' die op de lijst staat. Als voormalig bakker uit het Betuwse Rijswijk (en als schoonvader van de huisarts Bonhof) heeft hij zich te Culemborg gevestigd aan een dan nog nagenoeg onbebouwde laan, die later de naam Elisabethdreef zou krijgen. Alleen ingewijden weten dat hij zijn telefoon vooral nodig heeft als belangrijk aandeelhouder van een suikerfabriek in de Hoekse-Waard. Zijn villa, nummer 1, is tot voor zeer kort vrijwel ongewijzigd gebleven als woning van de wijkverpleegster, zuster W.M. Brunner.

Aldus een momentopname van Culemborg in 1915, maar van slechts een kleine 'bovenlaag' en ook dat nog zeer ten dele. Telefoon is dan wel al iets voor het bedrijfsleven, maar weinig voor de 'dienende' sector, nauwelijks voor de overheid en helemaal niet iets voor particulieren. Merkwaardigerwijs ontbreekt in de gids ook het onderwijs. Dat een aansluiting voor een school nodig zou zijn, laat staan voor een leerkracht, kwam waarschijnlijk

bij niemand op. Maar Culemborg bezat toen toch twee instellingen van veel meer dan plaatselijk belang met leerlingen van elders: de meisjeskostschool 'Mariakroon' ofwel 'Het pensionaat', en het aartsbisschoppelijk Klein-Seminarie, allebei in de Ridderstraat. Men kan zich voorstellen dat de ouders enige bereikbaarheid van zulke instellingen op prijs hebben gesteld. Blijkbaar vond de schoolleiding (kende men dat woord toen al?) het voldoende als de communicatie per telegram ging. En bovendien stond er toch in de kop van het Lijstje over Culemborg "Eene openbare spreekcel is gevestigd in het Post- en Telegraafkantoor"? Hoe dat dan moest buiten de diensturen meldt de gids niet: de trotse mededeling bij de grotere plaatsen 'Het lokale telefoonnet is dag en nacht geopend' ontbreekt. Daarvoor moest Culemborg zeker nog twintig jaar wachten totdat met de automatisering alles met één slag veranderde.

CULEMBORG'S HOOP IN BANGE DAGEN

CEES HEIJ

Wie zich de moeite getroost bij een bezoek aan ons museum, een kijkje te nemen in de fraaie tuin van het Weeshuis, zal kort bij de muur van het gebouw een lange oude kanonsloop zien liggen.

Deze kanonsloop is een zeer oud en zeer interessant voorwerp, dat veel meer aandacht verdient dan deze doorgaans krijgt.

Aan dit kanon zijn enkele regels gewijd door dhr. Sil'levis in de *Gids voor de Culemborgse Oudheidkamer en Omstreken* van 1928. Hierin schrijft hij dat het stuk is opgehaald uit het Wed, waaraan de Paardegracht zijn naam ontleent, en dat het vermoedelijk als schamppaal voor de Zandpoort dienst heeft gedaan.¹⁷

Zoals we in *Culemborg, Beeld van een stad* van de heren Beltjes en Schipper kunnen lezen was 't Wed de Wouwer in 1608 al gedempt, dus moet ons kanon al sedert 1600 deel uitgemaakt hebben van het straatmeubilair van ons dierbaar stadje.¹⁸

Reden genoeg dus, om dit voorwerp wat nader te bekijken.

Dat er al zeer vroeg in de historie van onze stad kanonnen aanwezig waren, blijkt uit een publicatie in de *Drie Steden* over de stadsrekeningen over de jaren 1374-1400, waarin aankopen genoteerd staan van "donrecruit" en er een post voorkomt voor het schoonmaken van twaalf bussen (geschut) en de aanschaf van schragen waarop de donderbussen gelegd werden.¹⁹

Ons kanon is een zgn. "kamerstuk" en is genoemd naar de "kamer" of "snelleke" dat de kruitlading bevatte, benodigd voor de explosie die het projectiel uit de loop moest drijven. Dit type kanon of "slang", zoals het ook genoemd werd, vertegenwoordigt een bepaalde stap in de ontwikkeling van het geschut, waardoor het mogelijk wordt een vage datering te geven van het kanon. We zullen een kort overzichtje geven van de ontwikkelingen waardoor enig inzicht verkregen wordt in het ontstaan van het kanonstype "kamerstuk".

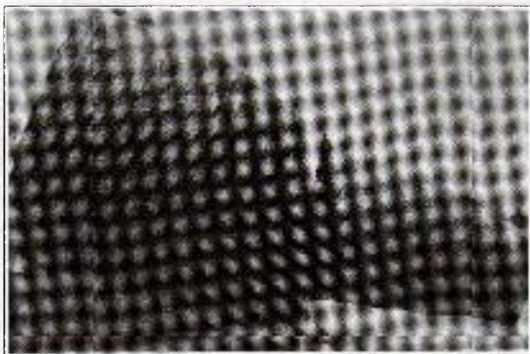
¹⁷ L.Sillevis *Gids voor Oudheidkamer voor Culemborg en Omstreken*.(1928)

¹⁸ P.J.W.Beltjes, P.W.Schipper ; *Culemborg, Beeld van een stad*. Culemborg 1988

¹⁹ *Drie Steden* jaar: deel:

De vroegste exemplaren van door buskruit aangedreven geschut in onze streken hadden de vorm van een kruik of vaas, waaruit pijlen of stenen werden geschoten. Zoals te begrijpen is, was het nuttig effect slechts gering en leverden deze meer gevaar op voor de bedienende manschappen (exploderen etc.) dan voor de vijand.

De tweede stap was de "bombarde", een van een kruitkamer met zundgat voorziene schaal, die in ieder geval minder gevaar opleverde en de projectielen een eind verder weg schoot, hoewel de mogelijkheid om hiermede gericht te schieten ook nog gering was. Toch is de bombarde, zij het in geperfectioneerde vorm, nog eeuwenlang in gebruik geweest.

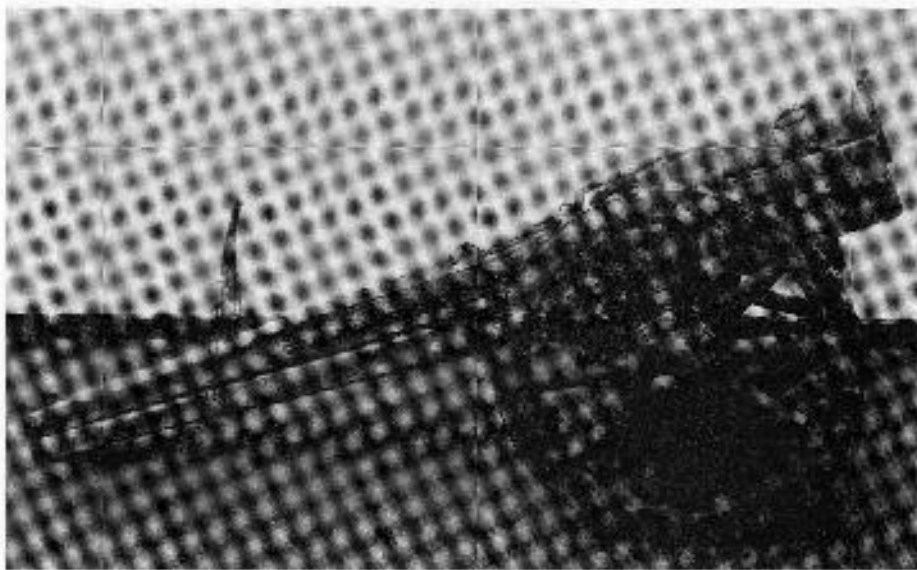
De derde stap in de ontwikkeling was het maken van een buis in plaats van de open halfronde mond van de "bombarde". Hierdoor werd het projectiel in een bepaalde richting geleid. Door nu de kruitkamer van de "bombarde" door middel van spieën achter de loop te plaatsen kreeg men tevens het voordeel van het gebruik van meerdere kruitkamers. In kortere tijd kon men meerdere schoten afvuren. De kanonslopen die hiervoor werden gebruikt waren als volgt geconstrueerd.

Men nam een aantal smeedijzeren staven, die men in 't smidsvuur in de lengterichting aan elkaar welde (laste), zoals de duigen van een ton. Zodoende ontstond er een holle buis, waarna er ter versteviging een aantal ringen in verhitte toestand omheen gelegd werden en, na afgekoeld te zijn, strak om de loop sloten.

Deze wijze van construeren werd algemeen toegepast vanaf het begin van de tweede helft van de 14e eeuw tot het begin van de 15e eeuw. Toen men

de techniek van het gieten beter onder de knie kreeg begon men eerst bronzen en later gietijzeren lopen te gieten. Deze waren voorzien van draaitappen aan de zijkant, wat een ander type kanon opleverde, nl. de voorladers. Door de zwaardere ladingen droegen deze verder en waren door de draaitappen beter te richten.

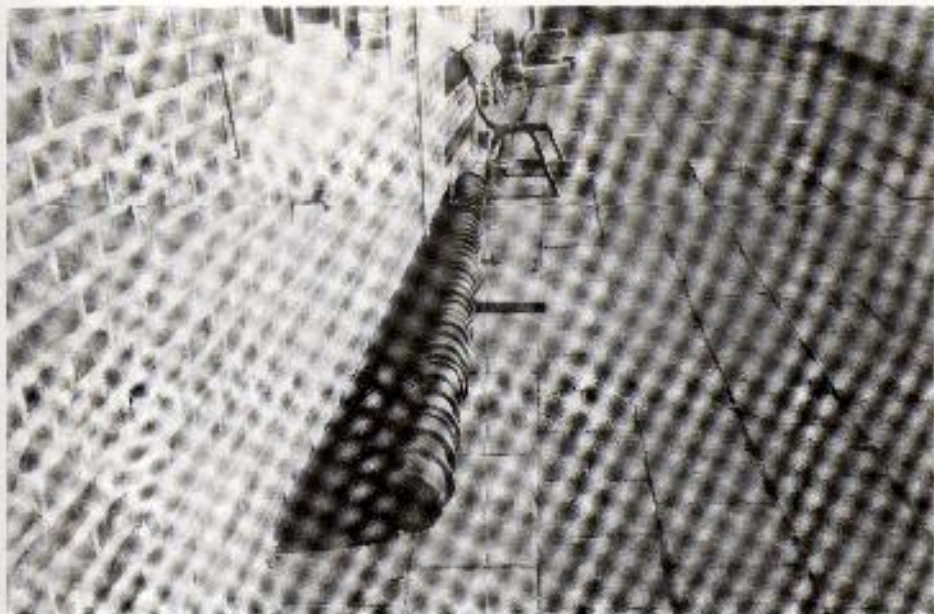

Achterlaad kanon met snelleke

Uit het voorgaande moge blijken, dat ons kanon moet dateren uit de periode tussen \pm 1350 en 1400 en dus rond 600 jaar oud moet zijn.

De lengte van de loop en het betrekkelijk kleine kaliber ervan duiden er op dat het niet alleen gebruikt werd om ronde loden kogels af te schieten, maar ook een soort grote pijlen, voorzien van een punt of een prop in teer gedrenkte hennep die, aangestoken, de vijandelijke doelen in brand konden schieten. Denk hierbij aan belegerings-werktuigen als "evenhogen" en "katten". (Vergelijk onze "Kattenstraat".)

Lengte en zwaarte van dit kanon duiden ook op een defensief gebruik of hoogstens bij langdurige belegeringen, daar transport over de toenmalige zeer slechte wegen zeer moeilijk geweest zal zijn. Omdat ik met regelmatige tussenpozen in de loop der jaren het kanon bekeken heb, constateer ik dat de tand des tijds nogal vat krijgt op het smeedijzer van de loop. Het wordt hoog tijd hier iets aan te doen.

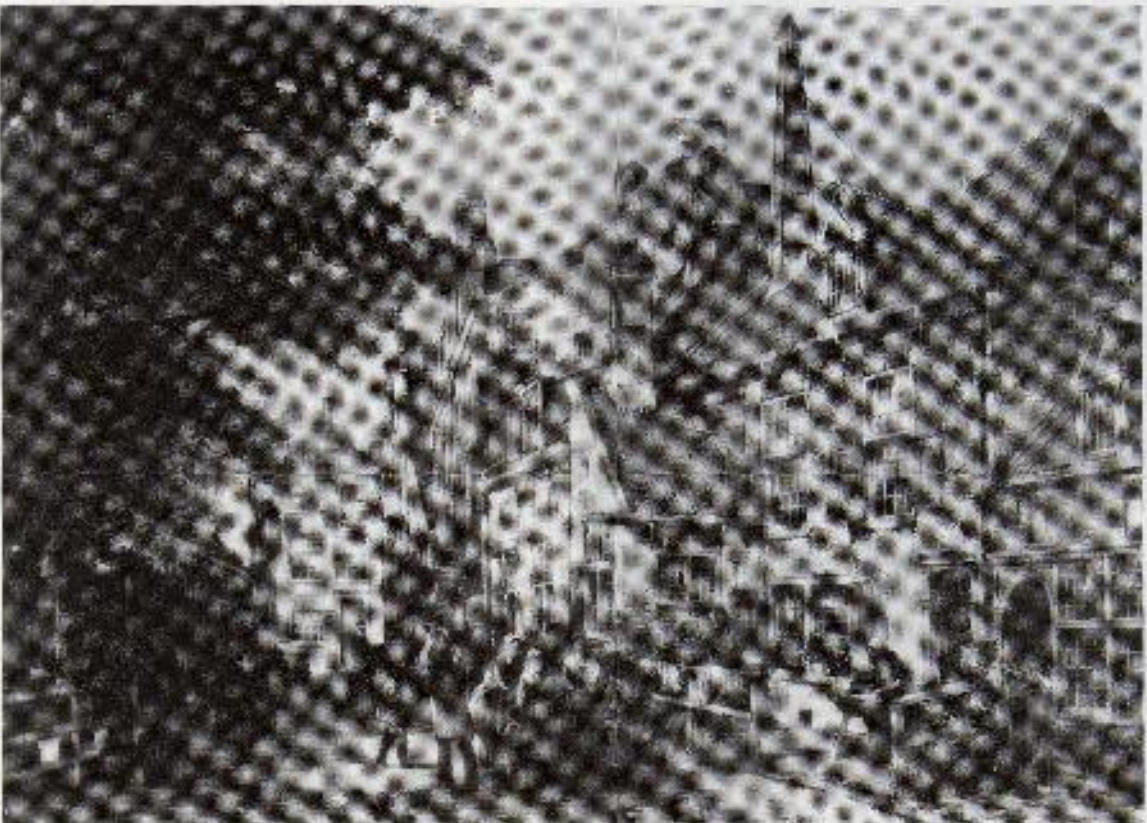
Het Culmborgs kanon

Conservering is mogelijk door gebruik te maken van moderne middelen, die verdere corrosie van het materiaal stoppen en het afdekken met een beschermend laagje. De kosten hiervan zijn betrekkelijk gering.

Gezien de ouderdom en de zeldzaamheid van de kanonsloop is er alle aanleiding de conservering ter hand te nemen en de loop zo gaaf mogelijk voor ons nageslacht te bewaren.

DE RAADPLAAT

Wie helpt ons aan informatie over dit raadselachtige plekje van de "grote Europese stad" Culenburg?
Reacties zijn van harte welkom bij de redactie!

Kullenburg, near Utrecht by Willem Koekkoek (1839-1895)

Kullenburg, près d'Utrecht par Willem Koekkoek (1839-1895)

Kullenburg, in der Nähe von Utrecht von Willem Koekkoek (1839-1895)

GREAT EUROPEAN CITIES

LE GRAND EUROPEAN CITIES
Die großen Städte Europas

juwelier~
hofleverancier

STOL

Markt 35~37. Culemborg. Tel. 03450~13573

SLIJTERIJ-WIJNHANDEL

ad hoferdijk

LEVERANCIER VAN GEZELIGHEID

Culemborg Chopinplein 7
Telefoon 03450 - 14374

Voor al uw verlichting

Klassiek of modern

De Kampioen

Tollenstraat 21 - Culemborg

Ook voor onderdelen

